

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

A hosszú utóélet titka

Sziveri János versei horvát nyelven

Sziveri János horvát fordításban megjelent, az egész életművéből fe-szes keresztmetszetet adó válogatott verseinek 2017-es kötete¹ a szokásos fordításelméleti és -gyakorlati kérdések mellett a költészeti oeuvre iro-dalomtörténeti és kanonikus helyének, valamint egy speciális transzfer sikerességének – egy annak idején ugyanahhoz a geopolitikai és részben kulturális formációhoz tartozó délszláv (szerb) nyelvi környezetben kelet-kezett magyar versek szintén délszláv (horvát) nyelvre történő kultúrába illeszkedésének – kérdéseit is felveti. A problémát tovább árnyalja, hogy Sziveri életművének irodalomtörténeti és kanonikus helyéről – ahogy arra Németh Zoltán is felhívja a figyelmünket – még a magyarországi szakma is eltérő módon gondolkodik. „Sziveri János életművének iroda-lomtörténeti helye [...] egész sor további kérdéssel szembesíti azt a kuta-tót, aki a szerző kánonban elfoglalt helyét érintő kérdésekkel foglalkozik. Hiszen a Sziveri-életmű több ponton is kánonközeli helyzetben található, az irodalmi kanonizáció több területén mutat jelentős teljesítményeket. Ennek legfontosabb vetülete feltétlenül a regionalitáshoz köthető. Sziveri János helye a jugoszláviai, vajdasági, szerbiai magyar irodalomban meg-kérdőjelezhetetlennek tűnik.”² Ennek elsősorban nem a versek részben elkerülhetetlenül szubjektív megítélése az oka, hanem sokkal inkább az úgynevezett kisebbségi irodalommal való foglalkozás szemléletmódja. S itt részben ismét hivatkozhatunk Németh említett tanulmányára: „szük-séges felvetni azt a kérdést, hogy a határon túli irodalmak és életművek helyét hogyan kezeli a magyar irodalomtörténet-írás. Elvileg több lehe-tőség adódik: vagy teljesen megfelelkezik a kérdésről, s egyáltalán nem foglalkozik határon túli irodalommal és szerzőkkel, másodlagosnak nyil-vánítva azokat; vagy a határon túli magyar irodalmakat eltávolítja, szám-űzi a magyar irodalom folyamataiból, rezervátumba zárva külön kategó-riaként kezeli; vagy a magyar irodalmi folyamatok természetes részeként tárgyalja, s annak megfelelő helyén tárgyalja (itt persze felvetődik a né-

¹ János Sziveri: *Tajna kratkog života. Izabrane pjesme*. MeandarMedia, Zagreb, 2017. A kötet verseit válogatta Ladányi István és Kovács Lea, az utószót írta Ladányi István, fordította Kovács Lea.

² Németh Zoltán: Hálózatelmélet, kánon, regionalitás. Sziveri János helyének hálózatelméleti értelmezése a kortárs magyar irodalmi kánonban. *Tiszatáj*, 2014/1., 115.

zópont kérdése, ahonnet kivitelezhető lehetne egy ilyen megközelítés).”³ Kiegészítésként annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a nagyjából a múlt század kilencvenes éveitől kezdve a magyar irodalomtörténet-írásban fokozatosan marginalizálódik a határon túli és a magyarországi magyar irodalomra kettős mércével tekintő szemléletmód – bár szinte kizárólag a mindig aktuális kortárs szerzőkre érvényesen. A kettős mércé fokozatos háttérbe szorulásával megvalósulni látszik Sziveri határozott elképzelése – amely rá és elődeire ugyanakkor csak korlátozottan érvényes – arról, hogy mi tartozik a magyar irodalomhoz. Semmilyen alapon nem lehet felszabdalni egy nemzeti – azonos nyelven írt – irodalmat, mondja; a világ bármely pontján magyarul író szerző a magyar irodalom korpuszához tartozik.⁴ Sziveri költészetét a magyar irodalom ugyanakkor – egyrészt a Németh említette lokalitás erőssége, másrészt a szerző rövid magyarországi tartózkodása és életében mindössze két Magyarországon megjelent kötete miatt – leggyakrabban még ma is a vajdasági és a magyarországi magyar irodalom határterületére helyezi.

Sziveri és irodalmi munkássága szinte minden – földrajzi, geopolitikai, etnikai, kulturális, nyelvi – szempontból bonyolult mátrixba ágyazódik: a szerző élettereként döntően a Jugoszlávia–Szerbia–Vajdaság, majd két évig Magyarország szolgált; szellemiségének hátterét a viszonylag erős nyugat-európai hatást mutató jugoszláviai, vajdasági magyar, illetve általában a magyar nyelvű irodalom hálózata adja. A *Tajna kratkog zivota* című, a válogatott versek mellett a címadó „életregény-szinopszist” is tartalmazó kötet a jelen írást indító kérdések mellett így még a Sziveri-verseknek egy új nyelvi és kulturális környezetben történő pozicionizálódására és kontextualizálódására, a művek társadalmi és irodalmi beágyazottságára, illetve az életrajz-önéletírás szerepére irányítja a figyelmünket.

A heterogén poétikájú Sziveri-életmű harminc-negyven éves késéssel érkezett a horvát olvasókhöz. A jugoszláv időszakban szerbre fordított *Raspuklina* és *Vavilon* című köteteket és néhány, különböző folyóiratokban megjelent versét nem számítva anyanyelvükön a horvát olvasók számára Sziveritől a *Tema* című folyóirat 2015/3–6. számában közölt *A narancs-ciklus* néhány verse férhető csak hozzá. Ez a helyzet kis túlzással ismerhetettségének korabeli magyarországi fokával korrespondeál: Sziveri a Vajdaságban publikál, néhány versét kötetben első ízben az 1982-es, a magyar „kísérletező költészetből” válogatást adó *Vér(s)ziók* című JAK füzet közli.

A magyar Sziveri-recepció legnagyobb része retrospektív, és elsősorban önálló, tematikus publikációkat jelent;⁵ az átfogó irodalomtörténeti mun-

³ Németh Zoltán, i. m. 114–115.

⁴ L. *A forrásvizek barbársága*. In Reményi József Tamás (szerk.): *Sziveri János művei*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 393.

⁵ Mint például a *Tiszatáj* és az *Ex-Symposion* Sziveri-számai, a *Puskin utca* Sziveri-blokkja, az újvidéki *Bal-kánon* című tanulmánygyűjtemény, Lábadi Zsombor *A lebegés*

kákban csak szerény mértékben van jelen a szerző. Sziveri mai recepcióját és a „hivatalos” magyar – széles körben hozzáférhető, könyv alakban megjelent irodalomelméleti és/vagy -történeti írásokat értve ezalatt – irodalmi kánonban el (nem) foglalt helyét jelzi, hogy az újabb és legújabb magyar irodalom történetét is feldolgozó művek közül a Szegedy-Maszák Mihály jegyezte *A magyar irodalom története*inek harmadik kötetében Virág Zoltán említi nevét több ízben az *Új Symposion*ról szóló tanulmányában, illetve a Gintli Tibor szerkesztette *Magyar irodalom* című kötet egy fél mondatban mint tehetséges költőről, de elsősorban mint az *Új Symposion* egykori főszerkesztőjéről emlékezik meg róla. Ugyanakkor Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991* és Grendel Lajos *A modern magyar irodalom története* című műveiben egyáltalán nem szerepel.

*

A kortárs magyar prózai alkotások viszonylag szép számmal vannak jelen a horvát irodalmi szcénán, a költészet, mint általában a fordításirodalomokban, kissé alulreprezentált. A legendás *Új Symposion*-körhöz köthető szerzők közül Sziverin kívül horvát nyelven Fenyvesi Ottónak, Ladik Katalinnak és Tolnai Ottónak jelent meg önálló, szintén válogatott írásokat/verseket tartalmazó kötete.⁶

A *Tajna kratkog života* jól illeszkedik a magyar irodalmi művek horvátországi fordításainak eddigi teljes vonulatába. A múlt század kilencvenes éveitől – a horvát államiságtól és a horvát nyelv szerbtől történő hivatalos elkülönbözöttségétől – kezdődően a magyar irodalom horvátországi fordítása időrendben visszafelé haladó tendenciát mutat. A kezdetekben szinte kizárólag a szakma által Magyarországon is egyértelműen elismert kortárs szerzők művei jelentek meg horvát nyelven.⁷ Majd nagy időbeli ugrással, de irodalomtörténeti és -elméleti szempontból megalapozottan, a kortárs magyar irodalom előzményei – elsősorban a *Nyugat* nemzedékének prózái: Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Szerb Antal – felé fordult a kiadók és fordítók figyelme. A fin de siècle szerzőinek és a kortárs magyar irodalom párhuzamos fordításának

iróniája című Sziveri-szinopszisa, a Reményi József Tamás szerkesztésében megjelent *Barbár imák költője – Sziveri János* című kötet, de ide vehető a Kécza András rendezte portréfilm is, a *Sziveri János voltam, ez volt büntetésem*.

⁶ Ottó Fenyvesi: *Kod nas više nema kanibala* (Fraktura, Zagreb, 2017), Ottó Tolnai: *Balkanski lovor* (Društvo pisaca Bosne i Hercegovine: Sarajevski dani poezije, Sarajevo, 2009), Katalin Ladik: *Kavez od trave* (Matica hrvatska, Osijek, 2007). Tolnainak Horvátországból nehezebben elérhető, Szarajevóban megjelent kötetében nem a mai standard horvát irodalmi nyelvel találkozunk.

⁷ Többek között Bartis Attila, Bodor Ádám, Borbély Szilárd, Darvasi László, Dragomán György, Esterházy Péter, Grecsó Krisztián, Kertész Imre, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Lovas Ildikó, Nádas Péter, Szvoren Edina vannak jelen a horvát fordításirodalomban.

folytatása mellett⁸ napjainkban mintha a „köztes”, az 1950–1960-as évek és az 1990-es évek közti irodalomból Szabó Magda regényei, Pilinszky János és Weöres Sándor válogatott versei, a 20. század költészetéből szándékosan nagy szubjektivitással válogató *Mala antologija velike mađarske poezije dvadesetog stoljeća* című antológia, valamint Végel László – még a Sziveri-kötetnél is nagyobb késéssel megjelent – *Egy makró emlékiratai* láttak napvilágot; a szerzők névsora egyelőre kissé ötletszerűnek tűnik.⁹ A magyar irodalom iránt érdeklődő horvát olvasó számára Sziveri kötete a magyar költészetet tekintve tehát nem, vagy csak igen nehezen kontextualizálható, de nem is teljesen légtüres térbe érkezik.

Sziverit szinte teljes életében heterogén kulturális, társadalmi, politikai háló vette körül. A közelmúlt vajdasági magyar irodalmát erőteljesen meghatározza – s ez a többi kisebbségi irodalommal összevetve a jugoszláv korszakra különösen érvényes –, hogy a határon túli magyar irodalmak közül a legsokrétűbb impulzusok találkozási pontján helyezkedik el, a leginkább befogadó irodalom. Viszonylag nyugodt és szabad kisebbségi lét, Nyugatra figyelés, a hazai (egész jugoszláviai és ezen belül a szerbiai) kultúra a magyarországinál – a kezdetekben legalábbis – erősebb hatása, széleskörű szinkron tájékozódás jellemzi. A kulturális, etnikai „tarka szőnyeg”-élettér Sziveri írásaiban kevésbé explicit módon, inkább mint egy háttérben működő, magától értetődően inspiráló hatás van jelen. Az avantgárdtól/neoavantgárdtól a klasszikus minták – például a szonett – felé haladó Sziveri-versek talán egyik legfontosabb közös vonása a hol halványuló, hol erősödő, hol az ellenállással, hol a lázadással, hol a tehetlenséggel vegyülő, mindvégig a mélyben meghúzódó, az akkori „jugoszláv” irodalomtól sem idegen „csakazértis” magatartás.¹⁰

Sziveri szépirodalmi írásai nyelvileg egyértelműen a magyar hagyományhoz kötődnek: nyelvezete egységesnek mondható, az idegenség, a kettős nyelvi környezet természetes következménye, a nyelvközi interferencia szinte soha nem jelenik meg költészetében. Nyelvhasználata minden bizonnyal tudatos, mivel magánjellegű megnyilatkozásaiban – például leveleiben¹¹ – sokszor találkozunk azzal a hibrid nyelvvel, amelyhez poétikai eszközként szépirodalmi műveiben többek közt Tolnai is nemegyszer fordul, s amely az adott művet (vissza)fordítót megoldhatatlan feladat elé állítja. Sziveri számára kiemelt fontosságú és költészetének primér anyagául szolgáló mindennapi élet verseit ugyanakkor saját életteréhez, a vajdasági

⁸ Például Szép Ernő *Emberszag* című műve kiadás előtt áll, Forgách András *Élő kötet nem marad* című könyve 2018-ban jelent meg *Tajni život moje majke* címmel.

⁹ Hamvas Béla még közös, Sava Babićnak köszönhető jugoszláviai örökség.

¹⁰ A horvát és a szerb nyelv „inat” szava ezt az attitűdöt kicsit talán pontosabban is jelöli.

¹¹ L. Sziveri János: Levelek egy baráthoz. *Tiszatáj*, 2014/1., 44–49.

léthez kötik.¹² Költeményeiben az idő haladtával egyre határozottabban fedezhető fel a (monolit) nyelvi megalapozottság: ki- és felhasználja a magyar nyelvben rejlő szemantikai és szemiotikai játékok lehetőségeit.

A versek keletkezésének kronológiáját követő horvát nyelvű kötetbe a szerkesztők átgondoltan és fordításérzékenyen emelték át a kiválasztott verseket. A válogatást végzők mindent megtettek azért, hogy Sziveri életművének az adott keretek közötti lehető legteljesebb keresztmetszetével szolgáljanak, olyan verseket választva ki, amelyek egyrészt familiárisak a horvát költészeti paradigmákkal, másrészt jól átvihetők horvát nyelvre. Sziveri viszonylag gyakori, többek közt Kassák-, József Attila-, Pilinszky- és Zalán Tibor-allúzióival, illetve az előbbi szerzők verseivel mutott párhuzamaival óvatosan bántak: azokat a verseket, amelyeknek szerves tartalmi része a más magyar szerzőkre vagy versekre való hivatkozás – itt elsősorban József Attilára gondolunk, aki néhány versével csak nagyon érintőlegesen van jelen a horvát irodalomban –, gondos szelekcióval vették fel a válogatásba. A horvát irodalomba a magyarnál jóval erősebben szervesülő avantgárd-neoavantgárd versek minden kétséget kizáróan ismerősként köszönnek vissza a kötet olvasói számára; a Pilinszky-allúziók pedig mintegy sajátként épülnek be Sziveri verseibe („halálotat türelmesen begombolom” – „Begombolom halálotat”); az intertextualitás felismerhetősége a horvát recepció szempontjából – ma még legalábbis – majdhogynem indifferens.

Az eddig kötetben csak a *Tajna kratkog zivota* című válogatásban megjelent, Sziveri tizennégy éves korából származó, minden kétséget kizáróan érett *Hippy-imák* verseinek poétikája a hatvanas évek nyugat-európai mozgalmaira reflektál, akár csak az *Új Symposion* hatvanas évek végebeli, erős társadalmi-politikai felhangoktól sem mentes számai, illetve a mindenfajta kultúrára nyitott és az újra azonnal reagáló Tolnai Ottó *Hippy-novellák* és *Gerilladalok* című írásai.¹³ Az eredetileg 1966-os *Gerilladalok* Judita Šalgo fordításában már a következő évben olvasható volt könyv formájában *Gerilske pesme* címmel szerbül, így ez a poétika magyar szerző művén keresztül is ismerős lehet a horvát olvasók előtt.

Nemcsak a versek társadalmi, politikai és a kulturális háttere nem idegen a horvát irodalmi hagyományoktól – s így nem okoz fennakadást a recepcióban –, de az esetek túlnyomó többségében Sziveri nyelve(zete) sem

¹² Verseinek keletkezési idejét korának történelmi-társadalmi, valamint a szerző életrajzi eseményeivel összevetve a párhuzamok jól nyomon követhetőkké válnak. Ezzel látenszen Sziveri egész életútja – egy emberi sors – is kirajzolódik, különösen a szigorú szelekció miatt erősen koncentrált horvát kötet alapján.

¹³ Az eddigi szemléletmódjára és poétikájára a *Szeméremékszerek* című legújabb regényében Tolnai egészséges öniróniával tekint vissza – Sziveritől sem áll távol az irónia-önirónia, de nála ez szinte mindig sajátos józansággal átítatott ironizálást jelent.

állít komolyabb akadályokat a versek fordíthatósága elé.¹⁴ Sziveri elsődleges nyelvi szintje még a saját maga alkotta szavak, szerkezetek esetében is referenciális, csak minimális mértékben találkozunk nyelvi ambiguitásokkal a versekben. Az idővel szaporodó, inkább súlyos, mint könnyed szó- és nyelvjátékok természetükből fakadóan csak részben és nehezen ültethetők át, ám a beválogatott versek paronomáziáit a fordító szinte mindenütt remekül visszaadta, még az ilyenkor szokásos fordítói gyakorlatra, a „másutt pótlásra” sem kellett hagyatkoznia. S mivel Sziveri szó- és nyelvjátékai inkább a szerző adott pillanatban uralkodó mentális állapotából fakadnak, így nem egyszer mintegy sorsszerűen ad hoc jellegűnek tűnnek – a „sorsszerűen ad hoc jelleget” leginkább az olyan véletlen műveként értve, mint például a „pannoniai vagyok, és János” esetében –; még például a *Dia-dalok* cím egyértelműsítése esetében (*Trijumf-pjesme* – Diadal-énekek) sem biztos, hogy szubsztanciális hiányt okoz a nyelvjáték fordíthatatlansága-fordíthatatlansága.¹⁵

*

Minden adva van tehát, hogy a *Tajna kratkog života* című kötet a horvát-ra fordított magyar szerzők kiemelkedő műveinek egyike legyen. Sziveri poétikája (poétikái) szinte beleágyazódnak a horvát költészeti paradigmákba.

¹⁴ A verselési-verstechnikai kérdéseket (forma, ritmus, rím stb.) nem tárgyaljuk: vitatott, hogy milyen mértékben kellene – időnként még az is, hogy egyáltalán kell-e – az eredeti formái megoldásokhoz tartania magát a fordítónak. (L. erről legutóbb: *Jelenkor* 2018/3., 4., 7–8. számai.)

¹⁵ Esetlegesen kérdésesnek tekinthető fordítói megoldások az olyan szavak vagy szerkezetek szintjén jelentkeznek, ahol az eredeti vers analitikus szóösszetétele megfoghatatlan szintetikus jelentést eredményez, amit a fordító óvatosabban, az analitikus szerkezetnél maradva ad vissza (például *A narancs önmegtartóztatása* című vers „hajszálbiliárdgolyó” összetételéből horvátul kifejtett hasonlat lett: „biljarska kugla kao vlas” (nagyjából: „biliárdgolyó, mint [egy] hajszál”, esetleg: „biliárdgolyó, hajszálként”). Egy másik helyen egyértelműen a két nyelv közötti áthidalhatatlan szemantikai különbséggel szembesül a fordító: *A narancs helyzete a térben* című versben szereplő „gondolat üvegszöge” a „stakleni kut misli” szerkezettel történt fordítása miatt az eredeti térbelisége ugyan okkal válik hangúlyossá, de a „szöveget üt a fejébe” hozzáadott jelentés törvényszerűen elvész. Mindkét esetben kényszerpályán mozgott a fordító: az első esetben a két nyelv eltérő morfológiája miatt; az utóbbiban pedig szemantikai probléma jelentkezik: két eltérő jelentés egy szintagmával történő átvitele más nyelvre a legritkább esetben valósítható meg. A *Szájbarágás* kötet cím fordításánál – szintén kényszerűen – az irányultság, illetve az intenzitás változott meg kissé a horvát verzióban: a „Soljenje pameti” – kb. „az ész osztása” – inkább extenzív szóródást implikál, s nem, mint az eredeti változatban, intenzív sulykolást. Egyetlen esetben vitatható, bár az Ovidius-móttó horvát fordítása miatt védhető is a fordítói szemléletmód. Az *Átváltozások* című vers – amely horvátul az irodalmiasabb, emelkedettebb, szakrálishoz közelebb „preobraženja” és nem a laikusabb „preobrazba” vagy „preobražaj” címet kapta – horvát változatának első két sora a magyar eredetihez képest felülstilizált: a fordító Sziveri versének nyelvezete helyett az Ovidius-móttóé követi az aoristos hangsúlyos használatával („Preobrazih se kao nikada prije. / Naprosto: postadoh ono sto bjeħ.”).

mába (paradigmákba); a magyar költészeti hagyomány, amelyhez verseiben fordul, költeményeinek a mindennapi élet adta tematikus háttere, valamint a versek viszonylag jó fordíthatósága költészetét épp annyira teszik idegenné és egyénivé a horvát irodalom számára, amennyire az el is várható a fordításirodalomtól.¹⁶ Az átgondolt és érzékeny válogatásnak és fordításnak köszönhetően, valamint a Sziveri-életműnek Magyarországon jelenleg leginkább a kanonizálás határán mozgó volta miatt könnyen meglehet, hogy a *Tajna kratkog života* című kötet előbb fogja a horvát irodalomban Sziveri helyét a kanonizált – de legalábbis kanonizált magyar – szerzők között kijelölni, mint a magyarban.¹⁷

Medve Zoltán

Nem elveszve a részletekben

Alapvetően néhány személy meggyilkolásának tényéből indul ki a történet, a cselekmény előrehaladtával újabb halálesetekkel kiegészülve. Hász Róbert 2018-ban megjelent kötete a szerző hetedik regénye.

A gyilkosságsorozat, mint később kiderül, tulajdonképpen bosszúállás azokon, akik pusztá szórakozásból lövöldözve, óvatlanul kioltották Metzker Ákos életét, akit emiatt a szülei és lánytestvére gyászolnak. Az igazságtevő gyilkos szemében ezek az áldozatok mind bűnösök, mert pontosan nem lehet tudni, melyikük tölténye oltotta ki a fiatalember életét. Az áldozatok: egy kényszerből, ráadásul igen szerencsétlenül házasodott, kiégett csendőrparancsnok (aki öngyilkosságot követett el), egy homoszexuális személy, aki férfiakat fogadott lakásán, és akinek a csendőrparancsnokkal is volt viszonya, egy nincstelen költő, egy prostituált, egy módos, ifjú dandy és egy laptulajdonos. A csattanót azonban nem szabad lelőni, jelen írás a gyilkos személyét nem határozza meg.

Hász érdekesen ábrázolja az áldozat és bűnös kettősségét. Hogyan, milyen minőségben válik egyik és másik egyén áldozattá, bűnössé, mit jelent áldozatnak és bűnösnek lenni – sugallja és járja körül a kérdést, és további (el)gondolkodásra készítet. A szerző további filozófiai adaléka: mi maga az emberi élet, mitől és mennyire teljes, hogyan lehet tartalmának, minőségének véget vetni gyakorlatilag egy pillanat alatt. Hász a létezés

¹⁶ Kitűnően mutatja ezt az akár paradigmaticusnak is mondható *Mi szél hozott?* kötet cím érthető, de nyelvi fordulatként nem használatos szó szerinti fordítása, a *Kakav te vjetar donio?*, de jó példa a már említett *Szájbarágás* különösen hangzó fordítása, a *Soljenje pameti* is.

¹⁷ Ennek esélyét erősíti, hogy szigorúan válogatott versekről van szó (bár a horvát költészeti hagyományba jól illeszkedő *A narancs-ciklus* a kötet egészét tekintve kissé felülreprezentáltak tűnik), s az a külső tényező, hogy viszonylag kevés modern/kortárs szerző rendelkezik önálló verseskötettel horvát nyelven.